

МРНТИ16.21.37

Н.А.Садуақас

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті,
филология ғылымдарының кандидаты, доцент,
Ақтөбе қаласы, Қазақстан

СИНГАРМОНОЛОГИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІН ТЕРЕҢ ЗЕРТТЕУШІ

Аннотация: Тіліміздің дыбыс жүйесін жаңа қырынан, сингармофологиялық бағытта, зерттеуші ғалымдардың көш басында Ә.Жүнісбек есімі аталады. Ғалымның қазақ тіліндегі сингармонизм заңдылықтары туралы зерттеулері тек түркітану саласында ғана емес, жалпы тіл біліміне елеулі өзгеріс әкелген ғылыми жетістігіміз болып саналады. Оның зерттеулері нәтижесінде тіліміздің өзіндік ерекшелігін танытатын негізгі заңымыз сингармонизм екендігіне, сондай-ақ, сингармонизм тіліміздегі барлық дыбыстарға қатысты негізгі заңдылығымыз екендігіне жайында болмақ.

Мақалада ғалымның қазақ тіліндегі сингармонизм заңдылықтары туралы зерттеулері тек түркітану саласында ғана емес, жалпы тіл біліміне елеулі өзгеріс әкелген ғылыми жетістігіміз болып саналады. Ә.Жүнісбек түркі тілдерінде сингармонизм тек фонетикалық категориялардың бірі ғана емес, түркі сөздерінің фонологиясын танытатын негізгі заң екендігін дәлелдейді.

Тірек сөздер: сингармонология, сингармонизм, категория, сөз құрамы, артикуляция, акустика.

Н.А. Садуақас

Актюбинский региональный государственный университет им. Жубанова,
филол.канд.ф.н., доцент, Ақтөбе, Казахстан

ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ПРОБЛЕМ СИНГАРМОНОЛОГИИ

Аннотация. А. Жунусбек – лидер среди исследователей в области сингармонической фонологии, нового аспекта звуковой системы нашего языка. Исследования ученого о законах сингармонизма в казахском языке – научное достижение, которое внесло существенные изменения не только в область тюркологии, но и в общее языкознание. Его исследование покажет, что основной закон, характеризующий наш язык - это сингармонизм, а также что сингармонизм – это наш основной закон для всех звуков в нашем языке.

В статье говорится, что исследование ученым законов сингармонизма в казахском языке является научным достижением, которое внесло существенные изменения не только в область тюркологии, но и в общее языкознание. А. Жунисбек доказывает, что сингармонизм в тюркских языках является не только одной из фонетических

категорий, но и основным законом, отражающим фонологию тюркских слов.

Ключевые слова: сингармонология, сингармонизм, категория, состав слова, артикуляция, акустика

N.A. Saduakas

Aktobe Regional State University named after A. Zhubanov, Candidate of Philology,
Associate Professor, Aktobe, Kazakhstan

RESEARCHER OF THE SINGHARMONOLOGY PROBLEMS

Annotation. A. Zhunisbek is a leader of researchers in the field of syngharmonic phonology, a new aspect of the sound system of our language. The scientist's research on the laws of harmonism in the Kazakh language is a scientific achievement that has made significant changes not only in the field of Turkology, but also in general linguistics. His research will show that the basic law that characterizes our language is syngharmonicity, and syngharmonicity is our basic law for all sounds in our language.

The article examines the scientific achievements of the scientist on the laws of harmony in the Kazakh language, which made a significant change not only in the field of Turkic studies, but in general in linguistics. A. Zhunisbek testifies that the harmony in the Turkic languages is not only one of the phonetic categories, but also the basic law reflecting the phonology of Turkic words.

Key words: syngharmonology, syngharmonicity, category, word composition, articulation, acoustics

Тіліміздің дыбыс жүйесін жаңа қырынан, сингармофонологиялық бағытта, зерттеуші ғалымдардың көш басында Ә.Жүнісбек есімі аталады. Ғалымның қазақ тіліндегі сингармонизм заңдылықтары туралы зерттеулері тек түркітану саласында ғана емес, жалпы тіл біліміне елеулі өзгеріс әкелген ғылыми жетістігіміз болып саналады. Оның зерттеулері нәтижесінде тіліміздің өзіндік ерекшелігін танытатын негізгі заңымыз сингармонизм екендігіне, сондай-ақ, сингармонизм тіліміздегі барлық дыбыстарға қатысты негізгі заңдылығымыз екендігіне көзіміз жетті. Себебі бұған дейін Қ.Жұбанов зерттеулерінен бастау алған «түбір мүше мен қосымша мүшелердің үндесуін» ғана ескеріп, сингармонизмді түбір мен қосымша арасын «матастырып ұстайтын арқанның ең күштісі» деп танып келдік[1.208]. Ә.Жүнісбек түркі тілдерінде сингармонизм тек фонетикалық категориялардың бірі ғана емес, түркі сөздерінің фонологиясын танытатын негізгі заң екендігін дәлелдейді[2]. Түркі тілдерін зерттеуші ғалымдар арасында осы уақытқа дейін сингармонизмді дауысты дыбыстардың гармониясы деген көзқарас калыптасып келген болса, үнді-еуропа тілдерінде дыбыс сөздік екпінге, тай тілдерінде тонға қатысты болса, түркі тілдерінде барлық дыбыс сингармонизмге бағындырылғанын айтады. Сөз құрамындағы әрбір дыбыс сингармонизмге арқа сүйейді, сол арқылы әрбір дыбыстың фонологиялық ерекшеліктері анықталады. Ал дыбысты сингармонизмнен тыс

қарастырсақ, түркі тілдерінің өзіндік ерекшеліктерін тани алмайтынымызды, сөзді дұрыс айту сақталмай, мағынасына да нұсқан келетінін көрсетеді. Сингармонизм сөз құрамындағы барлық дыбыстардың бірдей екпінмен айтылуын қамтамасыз етуі нәтижесінде тек дауысты дыбыстар ғана емес, сондай-ақ, дауыссыз дыбыстар да үндесіп тұрады. Сондықтан ерін және езу үндестігі бірдей қызмет атқаратынын, екеуінің де сөз ажыратқыш функциясы бар екендігін ескертеді [3.37].

Соңғы кезге дейін түркі тілдеріндегі әрбір дауыссыз дыбыстың бір ғана артикуляция және акустикалық ерекшелігі бар деп келсек, Ә.Жүнісбек сингармонизм заңдылығына сай әрбір дауыссыз дыбыстың төрт сингармодыбыстан тұратынын, әрбір дауыссыз дыбыстың сингармотембрі жуан және жіңішке, еріндік және езулік қасиеттерін қарама-қарсы қою арқылы анықталатынын айтады. Қазақ тіліндегі тоғыз дауысты үш сингармотиптен тұратынын айтып: 1/ Қысаң дауыстылар өз алдына бір сингармотип (тыс, тіс, тұс, түс) құрап, «ы, і, ұ, ү»бір дауысты дыбыстың төрт сингарморені ретінде бас-басына буын жасап, барлығы бір дауысты ретінде қызмет етеді; 2/ Ашық дауыстылар да бір сингармотип (аз, әз) құрап, «а, ә» – бір дауысты дыбыстың екі сингарморенің танытады; 3/ Ал жартылай ашық дауыстылар–дифтонгілер де бір сингармотип (ор, өр, ер) құрап, бас-басына буын болып, бір дауысты дыбыстың (дифтонгінің) үш сингарморенің көрсетеді[4.79]. Қазақ тілінің дауыстылар жүйесін екі принцип бойынша сипаттауға болатынын айтады: 1/ Сингармонизмге қатыссыз алу: Бұл кезде дауыстылар үш дыбыстық типке (ашық, қысаң, дифтонг) жіктеліп, олар барлығы тоғыз дауыстыдан тұратынын анықтаймыз; 2/ Сингармонизмге байланысты принцип: Бұлайша қарастырған кезде төрт түрлі сингармотембрге тән белгілерге байланысты тоғыз сингармодауысты: екі жуан езулік, үш жіңішке езулік, екі жуан еріндік, екі жіңішке еріндік болып бөлінетіндігін көреміз. Сөйтіп, Ә.Жүнісбек қазақ вокализмі дауыстылардың үш сингармотипінен, тоғыз сингармодауыстыдан тұратынын айтады[4.83]. Сингармонизм тұрғысынан алғанда «н-ң, к-қ, г-ғ»сингармодыбыстарының сингарморендері артикуляциялық жағынан бір-бірінен алшақ тұрғанын айтады. Ә.Жүнісбектің қазақ тілі дыбыстары жөніндегі мүлдем тың тұжырымдары түркі (қазақ) тілдерін жаңа қырынан зерттеуге жол ашып, тіліміздің дыбыс жүйесіне соны жаңалық әкелген болатын.

Ғалым тілімізде сингармонизмнің фонологиялық қызмет атқаратынын, сингармонизм тек дауысты дыбыстардың ғана гармониясы емес, дауыссыздардың да, бүкіл сөздің бір тембрмен берілуін қамтамасыз ететінін айтады. Егер осы үндестігі бұзылса, бүкіл сөз өзгеріп, мағынасы түсініксіз болады дейді. Мысалы, «бас, бес, бос, бөс»деген сөздерде тек дыбыстардың тіркесуі ғана емес, әрбір сөздің құрамындағы дыбыстардың бір-бірімен үндесіп, сингармонизм тембрімен айтылуы ерекше қызмет атқарады. Бұл орыс тілінде екпін қалай болса, қазақ тілінде сингармонизмнің де сондай сөз анықтағыш қызмет атқаратынын көрсетеді. Егер «тыс, тіс, тұс, түс» деп айтқанда, бұл сөздер дауыстылардың жуан-жіңішке, еріндік-езулік ерекшелігіне ғана емес, сонымен бірге, дауыссыздардың да айтылуына қарай, сөз құрамындағы бүкіл дыбыстың сингармотембрі арқылы бір сөз екіншісінен ажыратылатынын дәлелдеді. Ә.Жүнісбек сингармонизм тембрі сөз құрау және сөзді ажырату қызметтерін де атқаратынын айтады [3.33]. Ол қазақ сөздерінде

төмендегідей сингармонизм комбинациялары бар екендігін көрсетеді.:

1/ жуан езулік – жіңішке езулік: *тыс - тіс; бас - бәс*;

2/ жуан еріндік – жіңішке еріндік: *сол - сөл, жон - жөн*;

3/ жуан еріндік – жуан езулік: *тот - тат. сұр - сыр*;

4/ жуан еріндік – жіңішке езулік: *тон - тін, тұс - тіс*;

5/ жіңішке еріндік – жіңішке езулік: *өн - ін. тұр - тер*;

6/ жіңішке еріндік – жуан езулік: *түс – тас, өр – ар* [5.70]. Осы мысалдар арқылы тілімізде еріндік пен езулік сингармонизмдері бірдей қызмет атқаратынын, яғни сөз ажырату функциясы жағынан олардың бір-бірінен айырмашылығы жоқ екендігін көрсетеді. «Таким образом, под сингармонизмом понимаем однородную тембральную организацию всех звуков, как гласных, так и согласных, составляющий фонетический облик слова», – дейді Ә.Жүнісбек [4.73]. Демек, біз тілімізде фонологиялық қызмет атқаратын сингармонизм деп білеміз. Сондай-ақ, сингармонизм тек дауыстыларға ғана қатысты емес, дауыссыздарға да тән демекпіз. Ә.Жүнісбек түркі (қазақ) тілінде дауыстылар да, дауыссыздар да сөз құрамында үндесіп тұратынын айтады. Бұрын сингармонизмді дауыстыларға ғана қатысты деп келген болатынбыз да, дауыссыздар ассимиляцияға қатысты сөз болатын. Ә.Жүнісбек: «Система сингармотембров каждого согласного образуется путем противопоставления признаков по твердости-мягкости, огубленности – неогубленности», – деген пікір айтып, дауыссыздардың үндесуін төрт қырынан қарастырады [4.83]. Ол жалпы фонетикаға түркі тілдері үшін фонема орнына «сингема» терминін енгізіп, сингема туралы ғылымды «сингемология» деп атап, ал соған сай фонологияны «фонемология» терминімен өзгерту туралы өз ұсынысын білдірді [6.29]. Біз Ә.Жүнісбек зерттеулері нәтижесінде түркі фонологиясының тірегі – сингармонизм, ал оның фонологиялық қызметі қазақ (түркі) сөзінің өн бойында біркелкі тембрдің сақталуы арқылы көрінетіндігін таныдық. Сөйтіп, біз қазақ тілі дыбыс жүйесін фонологиялық жағынан зерттеуде ғалым Ә.Жүнісбек ерекше үлес қосқанын, ескі көзқарастарды түбірімен өзгертіп, тіліміздің табиғатында сингармонизмнің орны ерекше екендігін дәлелдеді деп айтпақпыз. Мұны кезінде белгілі фонетик ғалым Ж.Әбуов «европацентризм» ықпалынан босанып, түркі тілдері фонетикасын зерттеудің жаңа бағыттары мен әдістері деп көрсеткен еді [7.134].

Қазақ тіліндегі дыбыстардың нағыз фонологиялық қызметі буын деңгейінде көрінетіндігі Ә.Жүнісбек зерттеулерінде жан-жақты пайымдалғанын білеміз. «Үнді-еуропа тілдерінде дыбыстардың басын біріктіріп, сөз етіп ұйыстыратын сөздік екпін, ал түркі тілдерінде – сингармонизм», – дейді ғалым [3.46]. Ғалым өз зерттеулері арқылы түркологияда, тіпті жалпы тіл білімі дүниесінде түркі тілдерін зерттеуде жаңаша көзқарас қалыптастырды. Оның зерттеулері нәтижесінде сөздің оқылуы мен айтылуын, орфографиялық ережелерін де үнді-еуропа тілдерінде сөздік екпін, ал түркі (қазақ) тілдерінде бұл міндеттердің бәрін де сингармонизм реттеп отыратынын білдік. Ғалым әліпби мен жазуымыз өзара үйлесім табу үшін фонологиялық заңдылықтарды терең зерттеп, дұрыс тани білу керек деп пайымдайды. Мәселен, қазақ тілінде «и» әрпінің сегіз түрлі оқылатынын, мұның өзі буын жігін ашу мен тасымалдау заңдылықтарын бұзып, айтылуы мен жазылуы арасында алшақтық

пайда болғанын айтады. Сондықтан сөздің айтылуына жазудың ықпалы зор екендігін, қазіргі түркі тілінде де ортақ оңтайлы транскрипция жоқтығын, ал мұның өзі фонологиялық заңдылықтарға нұқсан келтіретінін ескертеді [8.44].

Қазақ фонетикасының өткеніне зер салсақ, қазақ тіліндегі қазіргі орфография бойынша екі әріппен беріліп жүрген ый/ій және ұу/уу туралы көп уақыт қарама-қарсы пікірлер болғанын білеміз. Бұл дыбыстар І.Кеңесбаев, Ж.Аралбаев зерттеулерінде – дифтонгонд, В.М.Шварцман сияқты ғалымдар еңбектерінде монофтонг деп танылды. А.Байтұрсынов болса, мұны өз еңбектерінде «дауысты дыбыстардың соңынан ғана айтылады» деп көрсеткен болатын [9.383]. Ал Қ.Жұбанов «бір дауысты, бір дауыссыздан тұратын қосынды дыбыстар» деп ағай отырып, осы қосындыларды дара «и, у» әріптерімен таңбалауды ұсынған еді [10.173]. Қ.Жұбановтың бұл ұстанымы қазіргі латыннегізді әліпби жасаушылар көзқарастарымен ұштасып жатқанын байқаймыз. Кезінде осы дыбыстарға қатыс-ты дұрыс түсіндіру болмағандықтан оны бірде–дауысты, бірде дауыссыз деп жазылған оқулықтар жұртты шатастырды. Ал бұл мәселеде ғалым Ә.Жүнісбектің де өзіндік көзқарасы бар. Ғалым «бу/іу» тіркесімдері қазақ тілінде жоқ екендігін айтып, ал «ый/ій» және «ұу/уу» тіркесімдері басқа да «ыс, іл, ұр» тіркесімдерінен айырмашылығы жоқ екендігін айтады. Сингармонизм заңдылығы бойынша «сирақ-сирек, тиын-тиін» сөздерін салыстыра қарағанда және «ми» сөзін жіңішке айтқанда сөз болмайтынын, ал сол тілді білетін адам ғана бірден жуан оқу арқылы «мый» (мозг) деп қабылдайтынын айтып, «и» – деген таңбаның өзі біздің жазу талабымызды орындай алмайтынын, сондай-ақ, бұны кейбіреулер «дауысты дыбыс» деп шатастырып келгенін де ескертеді. Ол «и, у» – сонор дыбыстар, ал олардың алдында келетін компоненттерін дауысты дыбыстар деп, қазақ тілінде «ұу/уу» және «ый/ій» дифтонгиодтары жоқ екендігін дәлелдеп көрсетеді [4.14]. Қосынды дауысты дыбыстар табиғатына қатысты талас пікірлер Ә.Жүнісбек зерттеулері нәтижесінде шешімін тапқанын білеміз. Ол «бағ-бау, тағ-тау, сұрақ-сұрау, құрақ-құрау» сөздерін қарсы қойып, салыстыру арқылы «у» сонорының тарихи қалыптасуын да еске салады. Сөйтіп, Ә.Жүнісбек қазақ тілінде «о, ө, е»– дауыстыларын ғана дифтонгілер деп танитындығын айтып, қазақ тілінде тоғыз дауысты дыбыс бар, ал «и, у» дауысты деп тек орыс тілінен енген сөздерге ғана (институт, университет) қатысты айту қажеттігін ескертеді. Қазақтың байырғы сөздерінде тоғыз дауысты дыбыс бар, ал «и, у» әріптерінің «ый/ій» және «ұу/уу» тіркесімдерін таңбалайтын тұстарын қарапайым оқушыға түсіндіріп отырудың қиындығын, мұны кейде ересектер де шатыстырып, қай жерде дара дыбысты, қай жерде қос дыбысты таңбалап тұрғанын ажыратпай қарайтынын ескертіп келеді. Сондықтан дауыссыз дыбыстан кейін келетін «ый/ій» және «ұу/уу» тіркесімдерін осы күйінде жазып, оларды дара «и, у» әріптерімен таңбалауға қарсылығын білдіріп келеді. Бұл жерде айтпағымыз, «и, у» әрпіне байланысты туындаған айтыс, қиындықтар төте жазудан латынға, одан кириллицаға өтіп, Қ.Жұбанов кезеңінен бері бір ғасыр уақыт өтсе де, қиындықтың шешілмей, енді жаңадан ұсынылып отырған латыннегізді әліпбиіміз бен жазуымыздың емле жобасын талқылау барысында тағы да көтеріліп отырғаны болып тұр.

Қазақ тілінің дыбыс жүйесін аспапты құралдармен зерттеген ғалым Ә.Жүнісбек

«к-к» дауыссыз дыбыстарын бір дыбыстың сингармонизмдік модификациясы, «г-ғ» дауыссыздары да бір дыбыстың сингармонизмдік варианты деп есептейді. Сол сияқты «һ» дыбыстары туралы да өзіндік пікірі бар екенін айтып, дауыссыздар құрамына енгізбейді. Орыс тілінен енген (ф, в, х, ц, ч) бес дауыссыз дыбысты да бөлектейді. Сөйтіп, ғалым қазақ тілі сингармодауыссыздарының санын 17 деп есептейді. Ол қазақ тілі дыбыстарын сингармонизмге қатысты қарастырып, әрбір дыбыстың буын деңгейіндегі ерекшеліктерін экспериментті әдістер арқылы анықтаған. Дауыссыз дыбыстардың да сингармонизмге қатысы барын, әр дауыссыз дыбыс сингармонизм заңдылығы тұрғысынан алғанда төрт сингармодауыстан тұратынын көрсетеді [3.31].

Ә.Жүнісбек қазақ фонологиясының табиғаты үндесім фонологиясы болып табылатындықтан қазақ тілі дыбыстарын сингармонизммен байланысты бұрынғы ізден шығып, жаңа бағытта қайта қарастырды. Ғалым қазақ тіліндегі тірек дауыстыларды «үндесім фонема» деп, ал олардың үндесім варианттарын «үндесім аллофон» деп атауды ұсына отырып, қазақ тілінде 3 тірек бар болса, олар 9 үндесім аллофон ретінде тарайтынын айтады: 1) «А» үндесім тірек дауысты екі үндесім аллофонынан (а, ә) құралады; 2) «Ы» үндесім тірек дауысты 4 үндесім аллофонынан (о, ө, е) құралады; ал әр дауыссыз төрт түрлі үндесім әуезбен айтылады. Сонда 5 қатар (п, т, к-к, с, ш) дауыссыздың үндесім варианттары 20 дыбыс болады. Ұяң (б, д, ғ-ғ, з, ж) дауыссыздардың үндесім варианты да 20 дыбыс болады. Үнді дауыссыз (р, л, й, у, м, н, ң) дыбыстарының үндесім варианты 26 дыбыс болады. себебі у дауыссызы басқалардай емес, тек екі түрлі еріндік үндесім әуезбен айтылады, езулікпен айтылмайды екен. Жинақтап айтқанда, қазақ тіліндегі 17 дауыссыз дыбыс 66 үндесім дауыссызбен 9 дауысты, барлығы 75 дыбыс болады екен. 1) Жуан езулік дыбыстар саны 18 (2 дауысты, 16 дауыссыз); 2) жінішке езулік дыбыстар саны 19 (3 дауысты, 16 дауыссыз); 3) жуан еріндік дыбыстар саны 19 (2 дауысты, 17 дауыссыз); 4) жінішке еріндік дыбыстар саны 19 (2 дауысты, 17 дауыссыз) [11.62]. Ғалым қазақ тілі сингармонизмін көркем мәтіндегі (ертегі құрамындағы) дыбыстардың айтылу ерекшелігін тексеру арқылы да аспапты құралдар арқылы зерттеп көрсеткен еді [12.71].

Ғалым Ә.Жүнісбек зерттеуіндегі маңызды мәселелердің бірі – жалпы фонетикадағы просодика мәселесі. «Просодика» туралы бұрынғы танымымызда просодика да, акцентология да сөз екінімен байланысты категория болып саналса, енді түркі тілдерінің фонологиялық доминанты сингармонизмді қай топта қарастыруды шешу керектігін алға тартады. Сондықтан тон мен сингармонизмді зерттейтін просодикалық бірліктердің жүйесін ұсынып, просодологияның зерттеу нысаны ретінде оның қарауына әртүрлі тілдердің тобын қарастыратын акцентология, тонология, сингармонология деген үш саланың басын қосып көрсетеді [6.28]. Ғалымның бұл жіктеулері жалпы фонетикадағы әлем тілдерін зерттеуде қажетті талданым деп есептейміз.

Қазақ фонетикасы мен фонологиясының теориялық жағынан одан әрі дамуына Ә.Жүнісбек зерттеулері ерекше ықпал етті. Оның сингармофонологиялық зерттеулері нәтижесінде бір жүйеге түскен сингармотеориясы қазақ тілі дыбыс жүйесін жаңа қырынан қайта қарастыруға себеп болды. Ғалым түркі тілдеріндегі син-

гармонизм табиғаты туралы ғылым дамуының өн бойында айтылған әртүрлі көзқарастарға нүкте қойып, сингармонизм тек фонетикалық категория ғана емес, ол түркі тілдерінде фонологиялық қызмет атқаратындығын дәлелдеді [2]. Ғалымдар арасында бірізді пікір болмай келген, екпін мен сингармонизмнің түркі тілдеріндегі қызметі қандай дәрежеде екендігі туралы көзқарасты да ғылыми дәлелді түрде шешіп берді [3.56]. Сондықтан фонеманың қызметін қазақ тілінде сөз мағынасын танытатын сингармема атқаратынын анықтайды. «Думается, что преобладающее в тюркологии мнение о связанном словесном ударении в конце слов относится как раз к ритмическому ударению, так как отдельно произнесенное слово тоже ритмическая группа и имеет усиление на последнем слоге», – деп, ритмикалық топтар арасындағы пауза ритмикалық топтар ішіндегі паузадан 1,5-2 есе артық болатынын да айтады [3.69]. Демек, қазақ тіліндегі сөздер ритмикалық топтарға еніп, олар бір екпінмен айтылады, осы топтағы бір сөзге ғана екпін түсіп, ол тұрақты орынға ие болып тұрады екен. Осы мәселе бойынша төмендегідей мысал келтіреді: «Ат / қора маңында жүр. Ат қора маңында/жүр» [3.65]. Сөйтіп, сөйлемдегі сөздердің ритмикалық топқа бөлінуі мағынаға әсер етіп тұр. Ә.Жүнісбек қазақ тіліндегі қысаң дауысты дыбыстарға қарағанда ашық дауысты дыбыстардың айтылу қарқыны (интенсивтілігі) мол екенін аспапты құралдар арқылы көрсетеді [13.57]. Ғалым тіліміздегі дыбыстарды сингармонизмге қатысты және одан тыс екі жолмен талдап, жіктеудің жүйесін қалыптастырды. Қазақ әліпбиіндегі дыбыстар саны мен олардың фонемалық қасиетін анықтап, жан-жақты сипаттама жасады. Қазақ (түркі) тілі фонологиясының табиғи жарасымына сай доминанты сингармонизм екендігін анықтап, бүкіл түркі әлемі тілдерін зерттеудің жаңа бағытын көрсетіп берді. Бүгінгі таңда қазақ әліпбиі мен жазуын латын графикасына көшіру бағытындағы жұмыстарға да білікті маман ретінде ғалым Ә.Жүнісбек белсене араласып жүр. Ол латынға көшу мәселесі көтерілген тұста өзі құрастырған әліпбиінің жобасын ұсынып, қазіргі бүкіл ел болып талқылаған латыннегізді қазақ әліпбиі мен жазу емлесіне байланысты да өз ойларын ортаға салып келеді.

Қазіргі таңда Ә.Жүнісбек зерттеулеріндегі сингармофонологиялық ұстанымдарды өз зерттеулеріне тірек ете отырып, тілімізді жаңа қырынан зерттеудің түрлі бағыттарында есімдері кең танымал болған Ж.Әбуов, М.Жүсіпұлы, З.Базарбаева, Ж.Назбиев, Қ.Күдерінова, С.Ақымбек, Ұ.Шүленбаева, А.Фазылжанова, Г.Қайдарова, Ә.Бәйімбетова, А.Молдашева, Ж.Исаева, І.Оразалин, Б.Баймұқанов, А.Ә.Жүнісбек, Қ.Үкібасова, Ф.Аймырзаев, М.Әлімбаев, Қ.Зәуірбекова, А.Қаршығаева, Ж.Жұмабаева сияқты т.б. ғалымдар қазақ тілі фонетика-фонологиясын, сонымен бірге оның жазу графикасы мен интонациясы арналарын теориялық жағынан дамытуға ерекше үлес қосып келеді. Сингармонизм табиғаты туралы ғалым Ә.Жүнісбек зерттеулері тіліміздің ғасырлар бойы дамуы нәтижесінде қалыптасқан өзіндік өрнек үнін дәл анықтап, бұрынғы қалыптасқан ескі көзқарастардан тілімізді арашалауы арқылы қазақ сөзі үндесімінің фонетика-фонологиясын биікке көтерді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- [1] Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1999. –581 б.
 [2] Джунисбеков А. Проблемы тюркской словесной просодии и сингармонизм казахского слова. АДД. –Алма-Ата, 1988. -58 с.

- [3] Джунисбеков А. Сингармонизм в казахском языке. – Алма-Ата: Наука, 1980. – 78 с.
- [4] Строй казахского языка: фонетика. –Алма-Ата: Гылым, 1991. – 128 с.
- [5] Джунисбеков А. Просодика слова в казахском языке. – Алма-Ата: Наука, 1987. – 92 с.
- [6] Жүнісбек Ә. Қазақ фонетикасы. – Алматы: Арыс, 2009. – 312 б.
- [7] Әбуов Ж. Түркі тілдері фонетикасын зерттеудің жаңа бағыттары мен әдістері // Тезисы докладов «Тюркская фонетика – 90». I Всесоюзная конференция. – Алма-Ата, 1990. с. 134 -136.
- [8] Жүнісбеков Ә. Орфография мен транскрипция жайында бірер сөз // Қазақ тексінің статистикасы. II шығарылуы. –Алматы: Ғылым, 1990. –44-49 б.
- [9] Байтұрсынов А. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: «Абзал-ай» баспасы, 2013. – 640 б.
- [10] Садуақас Н.А. Профессор Қ.Жұбановтың фонетика-фонологиялық зерттеулері. Монография. –Алматы: Эверо, 2018. – 216 б.
- [11] Жүнісбек Ә. Қазақ тілінің дыбыстары. Дыбыстардың үндесуі // Қазақ грамматикасы. – Астана, 2002.
- [12] Джунисбеков А.Д., Алдабергенова С. Статический анализ сингармонизмов в казахском языке // Статистика казахского текста. Выпуск II. –Алма-Ата: Гылым, 1990. С. –71-74.
- [13] Джунисбеков А. Гласные казахского языка. –Алма-Ата: Гылым, 1972. – 94 с.